

Мистецтвознавство

УДК 821.1652-.09
ББК 83.3 (4Укр)1

СИН ЗЕМЛІ ГАЛИЦЬКОЇ

В. Л. Гайдабура

Спілка театральних діячів України; м. Київ

У статті досліджено творчість українського режисера Іван Когутяка, який очолював театр у Коломиї в перших десятиліттях ХХ ст. Зроблена спроба реставрувати окремі вистави колективу, а також проаналізувати діяльність театру І. Когутяка в контексті національно-духовного життя не лише Коломиї, а й Західної України загалом.

Ключові слова: театр, вистава, Коломия, національно-культурний контекст, режисер, український заслужений театр.

Йосип Стадник, Микола Кемеровський, Опанас Карабіневич, Богдан Сарамага, Іван Когутяк – славні імена митців, котрі в різні лихі години боронили західноукраїнський театр від знищення у роки Другої світової війни. Багатьом із них, щоб врятуватися від утисків як з боку більшовиків, так і німців, довелось емігрувати. Опанаса Карабіневича, вірогідно, ув'язнили енкаведисти. Листи сучасників підтверджують його перебування у таборах на Уралі. Богдан Сарамага виїхав до Торонто...

Хто знає, що трапилось би з Богданом Сарамагою, Андрієм Ільковим та іншими, аби вони не емігрували. Миколу Кемеровського по війні не зачепили, хоча причина для арешту, як на той час, була дуже серйозна: в окупації він поставив у тернопільському театрі антибольшевицьку драму «Тріумф прокурора Дальського» Костя Гупала... Як не дивно, лишився на волі ще один постановник цієї п'єси Іван Іванович Когутяк – директор і режисер знаменитого в Західній Україні часів фашистської навали українського окружного театру в Коломиї. Скласти уявлення про цю людину мені допомогли деякі маловідомі в нас публікації, а також листування зі свідками подій – артистами Андрієм Ільковим, Хризантом Кудринським, Оксаною Затварською, відомим театральним художником Данилом Нарбутом...

Уже в давній статті 1924 р. про І. Когутяка та його театр точно окреслено просвітницьку спрямованість енергії цієї людини та її невгамовний характер, вміння в складних, непрогнозованих умовах піднятися

після поразки і рушити далі. Загалом у Галичині по провінційних містах і містечках багато говориться про український театр Іван Когутяка. Він народився в с. Княгинин Станіславського повіту 4 квітня 1893 р. До середньої школи ходив у Станіславові й Золочеві. Іспит зрілості складав у вчительській семінарії міста Станіславова. Уже замолоду виступав на сцені, а згодом почав вести аматорські гуртки при товариствах: філія «Просвіти», «Українська хата» в Станіславові. У 1913-1914 роках очолює український театр ім. Тобілевича.

За часів Західно-Української Народної Республіки (1918 р.) був адміністративним комендантом шпиталю і керівником театрів у Станіславові. У 1919 р. потрапляє до польського полону, а вийшовши з тюрми, організовує професійний театр при товаристві «Українська хата», який двічі на тиждень дає вистави. У 1920 р. приймає трупу від директора М. Садовського під свою оруду і починає їздити по провінції. Ця трупа не приносить йому слави, а більше критики і дорікань, і все це через недолугу працю деяких акторів. Театр розпався. Іван Когутяк як справжній сподвижник мистецтва та ідеаліст не втрачає сили духу, не опускає рук. Продає частину свого майна, купує нові театральні декорації, костюми й організовує нову трупу з наддніпрянської еміграції. Згуртовує людей, охочих до праці, і вони піднімають престиж цього театру.

У спогадах Андрія Ількова про роботу з Іваном Когутяком немає ідеалізації минулого. Так, умови роботи провінційного пересувного театру складні, часто жорстокі. Вони не сприяють народженню вистав академічної естетики. Проте, читаючи ці рядки, відчуваєш романтичну душу Когутяка, гармонійний збіг інтересів глядача, що тягнеться до світла, і людей мистецтва, котрі це світло прагнуть нести. “У вересні 1933 року, – пише Андрій Ільків, – завітав до мого рідного Чернева Український театр під дирекцією Івана Когутяка. Так була начертана його назва на круглій печатці, всередині якої виднілася грецька арфа. Я зразу ж пішов познайомитися з галицьким колективом. Це був професійний театр. Проте я побачив надто малу групу акторів. Грали вони «Поцілунок Юлі», «Чорт – не жінка», «Жонатий Мефістофель» Маркевича... Я запитав директора Когутяка, чому такий стан у його театрі? Він відповів, що трупа була численніша, та частину акторів забрав Микола Комаровський і створив свою групу під назвою Український народний театр «Промінь». Когутяк запросив мене до театру, і після деяких вагань я поїхав з ним. Винагорода виплачувалася за марковою системою. Скільки “марок” на початку я тоді діставав, не пригадую, мабуть, п’ять чи шість.

Я мав тільки вишивану сорочку, а костюм діставав з гардеробу театру. Цей гардероб був не новий. Такі ж і декорації. Для нової постановки директор справляв дещо нове. Жінки мали свої власні костюми. Чоловіки намагалися мати свої власні чоботи, вишивані сорочки, шаровари, пояси, капелюхи-брилі й шапки. Потрібно було мати також салонний костюм і черевики. Театр поїхав у напрямку до Львова. По дорозі в се-

лах почався набір новачків до театру. Водночас І. Когутяк готував новий репертуар: «Тарас Бульба», «Маруся Богуславка», «Циганка Аза», «Сорочинський ярмарок», «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» – все це п'єси Старицького, а також «Царицині черевички» Ашкаренка, «Воскресіння» Чубатого, «Жидівка-вихрестка» Тогобочного, «Пан Твардовський» Верстовського та інші. Взимку театр, гастролюючи у Львові, грав кілька місяців у всіх читальнях «Просвіти», в передмістях. Потім ми виїхали в далекі мандри від повіту до повіту, граючи у великих селах та менших містечках”.

З гумором згадує Андрій Ільків про курйози творчого життя: “Режисерську роботу виконував сам Іван Іванович Когутяк. Щоправда, актори не дуже багато мали від неї користі, але трималися театру. Цікавий випадок трапився з постановкою п'єси «Голгофа» Марцінковського. Ставив «Голгофу» сам Когутяк. Мороки було дуже багато. П'єса мала 12 частин, масу персонажів. Усе це створювало повний хаос. Та нарешті прем'єру «Голгофи» призначено в с. Сарники Рогатинського повіту. Була вже весна. Ночі короткі. Почалася «Голгофа» десь близько дев'ятої години вечора й тривала майже до ранку. Уже селяни йшли в поле, а «Голгофа» продовжувалася на сцені. Уже гноти в нафтових лампах (освітлення сцени) понагоряли, скло лампи почорніло, а «Голгофа» йде та йде...

Приблизно того часу до театру вступили Олесь Левицький з дружиною. Він узявся за переробку деяких сцен «Голгофи». З дванадцяти частин вийшло вісім. Глядацьке враження було колосальне. Актори «Голгофою» добре заробили. Роль Ісуса Христа виконував Маркіян Несторко. Якщо робота Когутяка у 20-30 роки – це подвиг витримки, волі, то за умов гітлерівського геноциду в Україні глядачі відігрівали душі біля Когутякового мистецького вогнища...”

Маю кілька листів від артиста Хризанта Івановича Кудринського. “Після того, як радянські війська залишили Чернівці й в місті опинилися румуни та німці, актори українського театру зазнали терору з боку колишнього директора чернівецького румунського театру та румунської сигуранци: “Ви – зрадники, котрі зганьбили унікальне приміщення театру своїм собачим українським мистецтвом, – і пістолетні постріли, слава Богу, в повітря... Що ми могли після цього робити? Командуючий однією німецькою військовою частиною порадив нам перебиратися до новоутвореного так званого генерал-губернаторства, тобто в Галичині. Всі ми вирушили до Снятина, звідти попрямували до Коломиї. Не всі залишилися в Коломиї, багато подалося далі, до Станіслава”.

Директор Коломийського театру Іван Когутяк прийняв нас дуже тепло. Дав квартири (у той час було багато порожніх). Ми відразу ж взялися за театральну роботу. У 1941 році було дуже важко, всі витримували голод і пішли по Коломиї шукати щасливої долі. У нас, чернівецьких, було кілька п'єс і скоро нам вдалося замінити акторів, котрі вибули, ін-

шими виконавцями. Непосидючий і добрий Іван Іванович Когутяк піклувався про акторське існування, організовував гастролі по селах, де нас дуже гарно сприймали і розплачувалися продуктами. А у 1942 році Когутяк добився від німецької міської влади забезпечення продуктовими картками. Ми більше не голодували.

1943 рік приніс визволення від фашистів у багатьох містах Східної України. Проте німці, відступаючи на Захід, вивозили із собою митців. Дехто їхав добровільно, боячись кари від сталінської влади за так зване “співробітництво” з фашистами. Хвиля за хвилею театральні працівники прибували на Західну Україну”.

Звертаюсь до збірника «Коломия й Коломийщина»: “Саме в ту важку годину, в часи воєнного лихоліття... сцена Коломийського театру стала місцем знаменної зустрічі артистів з різних земель. Керівний склад театру набув рис соборності – директор Іван Когутяк з Княгинина з-під Станіславова, головний режисер Петро Миронів з Херсонщини, головний диригент Євген Цісик з Коломиї, диригент і головний хормейстер Юрій Плевако з Харкова, головний художник Данило Нарбут з Києва, балетмейстер Ярослав Чуперчук з Коломиї. Режисерами-постановниками були також Єщенко зі східних земель, Олекса Левитський з півдня України, Віктор Ходський з Харкова”...

Щодо репертуару, то Коломийський театр являв собою, власне, зразок сміливої програми. Тут йшла заборонена німцями на інших українських сценах історична драма Л. Старицької-Черняхівської «Гетьман Дорошенко», а також «Тріумф прокурора Дальського» К. Гупала. Постановником цих вистав був режисер П. Миронів. До речі, 16 грудня 1942 року під час вистави «Тріумф прокурора Дальського» відбулося вшанування директора театру Івана Когутяка з нагоди 25-річчя театральної діяльності. Уже цих двох вистав досить, щоб театр поставив себе у конфронтаційну позицію як до німців, так і до більшовиків.

З історичних драм глядачі побачили «Батурина» Л. Лісевича, «Серед бурі» Б. Грінченка. Базою репертуару була класика, музичний жанр. Йшли «Майська ніч» та «Сорочинський ярмарок» М. Старицького, «Катерина» М. Аркаса, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського, «Лиха іскра поле спалить, а сама щезне», «Житейське море», «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого, «Вій» за М. Гоголем, «Вечорниці» П. Ніщинського, оперети «Барон Кіммель» Й. Калло, «Циганський барон» Й. Штрауса, «Корневільські дзвони» Р. Планкетта. Успіх мали «Вогні Іваної ночі» Г. Зудермана.

«Казка старого млина» С. Черкасенка була останньою прем'єрою «Українського окружного театру в Коломиї», – читаємо у збірнику «Коломия й Коломийщина». – Ця вистава стала значною мірою кульмінацією театру. Вона в той час була дивно співзвучною з настроєм, світовідчуттям акторів, мабуть, і глядачів, з передчуттям “бридоти і руїни”, з пе-

редбаченням обернення “городів християнських”, “краю веселого, миру хрещеного”, на “долину сліз”, де розцвітуть

*Кривавії троянди ран глибоких,
Бліді лілеї голоду, хвороб
Найрізноматніший квітник у світі
І смертності ряснії хризантеми...*

Дружним “браво” і викликами диригента вітала публіка музику фіналу 3-ї дії. Але насамперед буря оплесків вибухнула в залі одразу ж по відкритті завіси. Цю бурю викликала декорація-віньєта з чортиків – символ психічного стану героя драми Ватера (“...яка тут ніч у душі моїй”), а може, і похмурої приреченості самої ідеї драми. Вистава не могла початися, доки не вийшов на авансцену художник Данило Нарбут та не задовольнив глядачів своїм поклоном”.

Автор наведеного відгуку схильний на вербальному рівні вбачати у тексті п’єси гіпотетичні антибільшовицькі натяки. Проте тут недооцінено об’єктивне антифашистське звучання вистави. Час війни із “злочинним германцем” (О. Довженко) проливає на образи і події романтичної черкасенкової п’єси особливе реально-документальне світло. Негативний герой драми інженер-колоніст Густав Вагнер – за національністю німець. Він грабує Україну, зневажає її поетичну природу. Жорсткий прагматист, Вагнер – ворог всякого піднесеного погляду на світ і людину, на її неповторне національне буття, традиції. Риси його натури близькі до фашистського ідеалу “героя нації”, “надлюдини”: «О, дужим будь», «Культуру ми несем», «Зруйную все в степах, щоб на руїнах спорудить царство дужих»...

Створена художником Д. Нарбутом “декорація-віньєта із чортиків” (на ній були зображені ще й черепи, шклетки, кажани, павуки та інша усіляка нечисть) алегорично коментувала маячню Густава Вагнера. Це засвідчував і сам художник у розмові з автором цих рядків, як і те, що постановка таврувала політику колоніалізму. Певно, за загальним романтичним тоном вистави глядачі не відчували крамоли, а серед тих, хто це розумів, не знайшлося, на щастя, фіскала.

Артистка Оксана Іларіонівна Затварська писала авторові цих рядків: “Іван Іванович Когутяк був для нас, молодих, як батько. Він міг порадити і захистити”.

Коломия, когутяковий театральний “комбінат” (тут працював і танцювальний ансамбль) – світла частина спогадів про минуле Данила Нарбути. “Іван Когутяк знав ціну талановитим і горою стояв за них, – почув я від нього. – Коли німці, тікаючи з Києва, привезли з собою до Станіславова великий гурт акторів, значна їх частина самочинно подалася до Когутяка в Коломию (серед них був і я). Решту німці відправили із Станіславова до Берліна на обслуговування остарбайтерів по робітничих таборах. Але про нас не забули. Двічі з Берліна до Коломиї приїздили представники забрати втікачів. Та Іван Іванович так добре пригощав го-

стей, так багато давав їм сала на дорогу, що вони “забували” про мету приїзду.

Театр контролював гестапівець Глібко (сам актор-співак), регулярно бував з вівчаркою за кулісами. Він і “настукав”, що ми у Когутяка. Гестапівці забрали нас за списком і повезли до Львова. І що ж ви думаєте? Когутяк туди приїхав й умудрився дати за мене неймовірний за тими часами викуп – 30 кілограмів вершкового масла... Данило Нарбут переповів подальшу свою біографію за часів війни: “Весною 1944 року я був вивезений з Коломиї, згодом потрапив до австрійського міста Штрасгоф, потім до югославського міста Осек, звідти – до Марбурга, який зайняли англійці. Втік до советської зони, після фільтраційного табору був призначений старшиною самодіяльного ансамблю. По війні, слава Богу, не посадили. Але того “щастя” я встиг скуштувати ще до війни: з 1 травня 1936 р. по 15 червня 1938 року, тобто два роки і місяць відсидів за... “неповідомлення органам влади про контрреволюційні виступи...”

Після закінчення війни Івана Когутяка заарештували – згадали, напевно, про «Тріумф прокурора Дальського». Це було у Снятині. Та невдовзі випустили, доручивши організувати у тому ж Снятині театр... Помер митець 1968 року – було йому 75. Приблизно тоді ж пішов із життя згаданий на початку Микола Комаровський. Бог дав йому майже 90 літ. Відходили лицарі старої театральної епохи. В Україні виростили нові покоління митців – зі своїми смаками, звичками, нахилами, з прикметами свого часу... Для багатьох з них старі були прикладом... У повісті письменника Романа Іваничука «Місто» життя Івана Когутяка стало моделлю образу театрального режисера Стефурака. Під час окупації театр, керований Стефураком, назавжди закохує у мистецтво підлітка Нестора...

*Стаття надійшла до редакційної колегії 28.12.2012 р.
Рекомендовано до друку доцентом **Арсеничем П.І.**,
докт.мистецтвознавства **Кияновською Л.О.** (Львів)*

GALICH LAND SON

V. L. Gaydabura

Union of Theatrical Figures of Ukraine; Kyiv

In the article the creation of the Ukrainian producer is explored Ivan Kogutyak, which headed a theater in Colomyia in the first decades of the XX century. Attempt to restore separate presentations of collective was done, and also analyzed activity of I. Kogutyak theater in the context of national-spiritual life of not only Colomyia but also Western Ukraine on the whole.

Key words: *theater, presentation, Colomyia, national-culture context, producer, Ukrainian deserved theater.*